

Az eredeti állapot helyreállítása mint érvénytelenségi jogkövetkezmény problémaköréhez a római jogban és a magyar polgári jogban

1. AZ *IN INTEGRUM RESTITUTIO* KÉRDÉSKÖRÉHEZ A RÓMAI JOGBAN

Az *in integrum restitutio*, amely a hatályos magyar polgári jog szerint az érvénytelenség általános, elsődleges jogkövetkezménye, a római magánjogban eredetileg ettől a modern jogi konstrukciótól teljesen eltérő jelleggel funkcionált.^[1]

Röviden tisztázni szükséges, hogy mit is jelent pontosan az *in integrum restitutio* a római jogban. A pandektista irodalom meghatározása szerint az eredeti állapot helyreállításának fő jellemvonása abban áll, hogy a jogi tényről azt a jogi hatást, amelyet az már kiváltott, utólag megvonják.^[2]

Már Georg Friedrich Puchta is rámutatott arra, hogy maga az *in integrum restitutio* kifejezés túl általánosan jellemzi a jogeszközt.^[3] Ezért számos esetet ki kell zárni, amely ilyen név alatt szerepel. Az *in integrum restitutio* ugyanis, miként arra Puchta is utalt, nem más, mint az eredeti állapot helyreállítása egy jogeszköz útján, ezért ki kell zárni ebből a körből – többek között – a *restitutio famae* (mint császári aktus), valamint a *postliminium* intézményét, ezek ugyanis a praetori jogi jogsegélynek minősülő *in integrum restitutio*tól teljesen eltérő tartalmú jogintézmények. A *restitutio rei cum omni causa*^[4] ugyanakkor – a tulajdoni perben elmarasztalt alperes teljesítési kötelezettségeként – már a bírói *restitutio* (alább is tárgyalt) körébe vonható. Az *in integrum restitutio* a praetori joghoz, a méltányossághoz, valamint az objektív *bona fideshez*^[5] kötődik, hiszen a *ius strictum* által előírányzott joghatás megakadályozása céljából kerül alkalmazásra.

A *dolus malus* és a *vis ac metus* alapján előírányzott jogkövetkezmények tükrében szeretnénk röviden vizsgálni az *in integrum restitutio* kettős termé-

[1] Csak röviden utalunk arra, hogy nem csupán a római magánjog, hanem a római „büntetőjog” is ismeri az *in integrum restitutio* jogintézményét, vö. Kaser – Hackl, 1996, 423.

[2] Ld. pl. Windscheid – Kipp, 1906, 507.: „das charakteristische der Wiedereinsetzung in den vorigen Stand besteht zunächst darin, daß einer juristischen Thatsache die rechtliche Wirkung, welche sie ausgeübt hat, wieder entzogen wird”.

[3] „Der Name bezeichnet das Rechtsmittel nur sehr im Allgemeinen, keineswegs bestimmt.” (Puchta, 1863, 229.)

[4] Ld. erről Földi – Hamza, 2011, 350.

[5] A *bona fides* kérdésköréhez ld. a hazai szakirodalomból Földi, 2001; uő, 2005, 223skk.; uő, 2007a, 603skk.; uő, 2007b, 123skk.; uő, 2010, 483–507.

szetét a római jogban. Ismert, hogy a praetor *dolus malus* és *vis ac metus* esetén megtagadta a joghatást egy, a *ius civile* szerint egyébként érvényes ügylettől, vagy megtagadva a formula kibocsátását (*denegatio, actionem denegare, actionem non dare*), vagy megadva ugyan az *actiót*, de *exceptio* útján akadályozva meg a joghatások beállítását. A harmadik lehetőség pedig a szubszidiárius jelleggel és bizonyos feltételek mellett előírányzott *in integrum restitutio*.^[6] Az alábbiakban a praetori jogi megtámadhatóság körébe tartozó jogeszközök közül részletesebben csak az eredeti állapot helyreállításának kérdéskörével kívánunk foglalkozni.

Az *in integrum restitutio* szubszidiárius jellegét, valamint az *exceptio* és az *in integrum restitutio* kapcsolatát szemléletesen mutatja a következő gaiusi forrászöveg, melynek értelmében, ha az alperes tévedésből nem élt volna perszűntető kifogással, az eredeti állapotba való visszahelyezést nyer:

Sed peremptoriae quidem exceptione si reus per errorem non fuerit usus, in integrum restituitur adiciendae exceptionis gratia. (Gai. 4, 125)

Otto Lenel – aki a *dolus malus*ról szóló praetori ediktumot az *Edictum perpetuum* 40. §-aként rekonstruálta – fölteszi a kérdést: vajon az album az *actio de dolo*t biztosító ediktum mellett tartalmazta-e egy önálló *in integrum restitutio propter dolum* ígéretét is.^[7] Ez Lenelt megelőzően Biondo Biondi föltételezése volt; az általa említett forráshelyeknek azonban Lenel nem tulajdonít meggyőző erőt. Lenel úgy véli, hogy az ediktális *in integrum restitutio* az *actio de dolo* mellett nem létezett az ediktumban. Az a jogi romanisztikában sokáig uralkodó nézet, miszerint az *in integrum restitutio propter dolum* nem szerepelt a vonatkozó ediktumban, Lenel ediktumrekonstrukcióján alapult.

Miként Max Kaser is megállapítja, ezt az álláspontot – amely az *in integrum restitutio* fogalmát csupán a praetori restitúcióra, a praetor előtti peren kívüli eljárásra korlátozta – sokáig nem vitatták.^[8]

Berthold Kupisch szerint ugyanakkor a vitatott kérdés csupán látszatprobléma, mert *dolus malus* esetén az eredeti állapot helyreállítására irányuló *actio de dolo* már maga az *in integrum restitutio*. Kupisch ugyanis azonosítja az *in integrum restitutio propter dolum*ot (a *dolus* miatt előírányzott eredeti állapot helyreállítását) az *actio de dolo*val, és ez valóban fölöslegessé teszi a fenti kérdés-föltevést.^[9] Kupisch hívta föl először a figyelmet arra, hogy a praetori *restitutio* mellett létezik egy tőle eltérő jellegű bírói *restitutio* („judiziale Restitution”) is, amellyel *actiones arbitrariae in personam* esetén a bíró az alperest közbenső ítéletében arra utasítja, hogy a korábbi állapotot – a jogit éppúgy, mint a ténybe-

[6] Vö. Kaser, 1971–1975, 248.

[7] Lenel, 1927, 115.

[8] Kaser, 1977, 143sk. részletesen ismerteti Lenel és követőinek álláspontját (is).

[9] Kupisch, 1974. Az *in integrum restitutio* klasszikus római jogi kérdésköréhez ld. uó, 1999, 61–69.

lit – állítsa helyre.^[10] Az *in integrum restitutio* e formájánál a keresetformula a restitúciós alapot mindig a bírői vizsgálat tárgyaként jelöli meg.^[11]

Kupisch teóriája nyomán a római jogi szakirodalom ma már különbséget tesz praetori és bírői *restitutio* között a római jogban. A Kaser–Hackl-féle római eljárásjogi kézikönyv meghatározása szerint az *in integrum restitutio* a formuláris eljárás területén főként két jogsegélyt ölel fel, amelyek meghatározott esetekben a helytelenített jogügyleteket megszüntetik, a hibás ügyleti hatásokat fölszámolják, vagy a korábbi állapotot visszaállítják.^[12] Az egyik a *iurisdictio*hoz kötődő praetori restitúció, míg a másik a bírői restitúció. Míg az előbbi esetben arról van szó, hogy a praetor megtagadja a célzott joghatásokat egy jogügylettől vagy egy eljárási aktustól, pl. a *litis contestatiótól*^[13], addig a bírői restitúció esetében más a helyzet.

Az *actio de dolo* az ediktumban proponált bírői *restitutio*ként szerepel a Kaser–Hackl-féle római eljárásjogi kézikönyvben is, ami e vonatkozásban a következőket hangsúlyozza: ha a bíró megállapította a tényállást (a *dolus* fennforgását), közbenső döntést hoz, amelyben elrendeli a természetben történő helyreállítást. Ha az alperes ennek eleget tesz, a bíró az ítéletben fölmenti őt, ellenkező esetben pedig elmarasztalja. Ezért vették föl ezt a keresetet a „*De in integrum restitutionibus*” cím alá, és így az a kérdés, hogy vajon létezett-e önálló ediktális *in integrum restitutio propter dolum*, tárgytalan.^[14]

Bírői restitúcióról van szó a nézetünk szerint a civiljogi megtámadhatóság példái közé sorolható *SC Velleianum* alapján előírányzott *actio restitutoria* esetén is; ekkor a praetor restituálta a hitelező keresetét az ellen az adós ellen, akiért a nő (a *senatus consultum* alapján tiltott) *intercessiót* vállalt, mégpedig ún. privatív *intercessio* esetén, amikor is a nő más tartozását vállalta el. *Tacita intercessio* esetén (amely más érdekében saját kötelezettség fölvállalását jelenti) pedig az igazi adós ellen adott *actio institutoriát* a praetor. A kereset restituálása az igazi adós ellen itt maga az *in integrum restitutio*; a hitelező keresetét vagy az eredeti, vagy az igazi adós ellen adták meg.^[15]

A *metus* hatása alatt kötött ügylet érvénytelenségére elsőként Kr. e. 80-ban, Octavius praetornál találunk utalást (*formula Octaviana*): *quod metus causa gestum erit, ratum non habeo* (Ulp. D. 4, 2, 1).

A forrásszöveg tanúsága szerint a praetor megtagadja a joghatást a kényszer hatása alatt tett ügylettől. Az *actio quod metus causa*^[16] az ellen irányul, aki *vi metusve causa* (erőszakkal vagy megfélemlítéssel) valamilyen jogtalan előnyt elért. A Kupisch-féle teória elfogadása esetén, miként az *actio de dolo*, úgy ez a

[10] Kupisch, 1974; beható kritikai ismertetését ld. Kaser, 1977, 101skk.

[11] Kaser – Hackl, *i. m.* 424.

[12] Kaser – Hackl, *i. m.* 421sk.

[13] Kaser – Hackl, *i. m.* 425.

[14] Így Kaser – Hackl, *i. m.* 425.

[15] A privatív és a *tacita intercessio*hoz ld. összefoglalóan Benedek, 1995, 222 sk.

[16] Az *actio quod metus causához* ld. a legújabb szakirodalomból Kupisch, 2007, 415 skk.

kereset is maga az ediktumban proponált bírői *restitutio*.^[17] Természetesen ezt az *actio arbitraria* keretében megvalósuló *restitutio*t nem szabad összetéveszteni a *dolus malus*, ill. a *vis ac metus* területén egyaránt komoly jelentőséggel bíró praetori *in integrum restitutio*val. Ez utóbbi esetben a praetor rendelkezhet, a bíró kezei meg vannak kötve, szemben a bírői *restitutio*val.

Dogmatikai szempontból alapvető jelentőséggel bíró körülmény, hogy az említett jogkövetkezmények nem kontraktuális, hanem deliktuális alapon előírányzott jogkövetkezmények voltak, eredményüket tekintve viszont mégis mintegy érvénytelenné tették a szerződést.

Érdemes Kaser mélyenszántó fejtegetésére utalni a megtámadás elméleti fogalmának és az eredeti állapot helyreállításának viszonyát illetően a római jogban. Kaser fölteszi a kérdést: vajon megtámadásként funkcionál-e az *in integrum restitutio* modern értelemben is, úgy, hogy egy jogügyletet – *ex tunc* vagy *ex nunc* hatállyal – megsemmisít, vagy egy eleve fennálló semmisség megerősítését célozza? A rómaiak számára, akik az érvénytelenség tanát (is) meglehetősen elhanyagolták – úgy tűnik – ez a különbség közömbös volt. Nem ad kellő felvilágosítást a Kaser szerint ebben a kontextusban (azonban tegyük hozzá: korántsem kizárólag a „megtámadhatósággal” összefüggésben) használt „*rescindere*”^[18] szó sem. Kaser rámutat arra, hogy megsemmisíteni nem csupán egy valóban létezőt, hanem egy olyan nemlétezőt is lehetséges, amely a létezés egyfajta látszatát kelti. Így támadható meg a jogéletben is egy jogviszony, amely nem *de iure*, hanem csak *de facto* létezik. A rómaiak nem törődtek a jogügylet érvényességével vagy érvénytelenségével; számukra az *in integrum restitutio* – mely a jogi vagy ténybeli előzmények visszaállítását célozza – eredménye a

[17] Vö. Kaser - Hackl, *i. m.*, 424.

[18] A „*rescindere*” ige „megszűnést” jelentő főnévi (*rescissio*; ld. pl. Ulp. D. 37, 4, 3, 5: „*non enim per rescissionem is, qui filius iustus est, efficietur non filius, cum rescissio*”), valamint melléknévi származékával (*rescissoria*; a Heumann-Seckel-szótár a forrásokban az *actio rescissoria*, valamint a *rescissorium iudicium* elnevezést viselő, az eredeti állapot helyreállítására irányuló keresetet „egy jogviszony megszüntetésére irányuló keresetként” aposztrofálja) is több helyen találkozhatunk (Heumann - Seckel, 1907, s. v. *rescindere*). A „*rescindere*” kifejezés általában az egyes jogügyletekkel (pl. *emptio venditio*, *locatio conductio*, *adoptio*, *mancipatio*, *stipulatio*, *pactum*), sőt a *lex*szel összefüggésben szerepel a forrásokban, és „megszüntet”, „érvénytelenné, hatálytalanná tesz” értelemben használatos, máskor pedig „lerombol” jelentésben fordul elő. A laesio enormisra vonatkozó, Diocletianus császártól származó rendeletben (C. 4, 44, 8) előforduló „*rescindere*” igét („*ad rescindendam emptionem invalidum est*” [„nem elegendő a vétel érvénytelenítéséhez”], ill. „*rescindi propter hoc consensu finitum contractum*” [„hogy emiatt a megegyezéssel létrejött szerződést érvénytelenítsük”]) a szerződés civiljogi megtámadhatóságának bizonyítékaként értelmezzük. A modern jogokban a „megtámadás” megjelölésére használt kifejezések (pl. fr. *rescision*, ol. *rescissione*) eredeti, latin nyelvű igealakja a forrásokban igen gyakran, bár nem kizárólagosan „érvénytelenít” értelemben használatos, ami ugyanakkor gyakran a jogügylet törvény általi érvénytelenítésére, vagyis *ipso iure* érvénytelenségére (semmisségére) utal (pl. Iul. D. 40, 9, 5, 2; Marci. D. 48, 6, 5 pr.; Ulp. 1, 1sk.).

fontos.^[19] Valóban, Kaser megállapítása a római jogtudósok gyakorlatias gondolkodásának ismeretében adekvátnak tűnik. Ezért szükséges hangsúlyozni azt, hogy a praetori megtámadhatóság csupán kvázi-megtámadhatóság, és az idevonatkozó jogeszközök, így az *in integrum restitutio* is inkább csak eredményüket tekintve minősíthetők a megtámadhatóság kifejeződésének.

A fenti, meglehetősen vázlatos áttekintésből is kitűnik, hogy az *in integrum restitutio* a római jogban speciális jogvédelmi eszközt jelentett, és szemben pl. a magyar polgári jog megoldásával, korántsem tekinthető az érvénytelenség általános szankciójának. Pólay ugyanakkor fölhívja a figyelmet arra – némiképp talán leegyszerűsítve a problémát –, hogy a posztklasszikus kori jogegységesítési folyamat eredményeként az eredetileg csak peren kívüli jogsegélyként funkcionáló *in integrum restitutio* az *actio de dolo* és az *actio quod metus causa* eredménye, tehát a szerződés érvénytelenségének általános jogkövetkezménye lett.^[20]

II. AZ EREDETI ÁLLAPOT HELYREÁLLÍTÁSA MINT ÉRVÉNYTELENSÉGI JOGKÖVETKEZMÉNY A MAGYAR POLGÁRI JOGBAN

Az eredeti állapot helyreállítása a magánjog igen széles körben alkalmazott eszköze. A magyar polgári jog szerint helye lehet *in integrum restitutió*nak pl. a személyhez fűződő jogok megsértése esetében; pl. a névviselési jog megsértése, vagy a jó hírnév megsértése esetén a jogsértő részéről és költségén követelhető a jogsértést megelőző állapot helyreállítása.^[21] Ügyszintén a Ptk. szerint a kárért felelős személy mindenekelőtt az eredeti állapotot köteles helyreállítani.^[22] Nem említünk további közismert példákat; már ebből is jól látható, hogy az eredeti állapot helyreállítása generális jogkövetkezmény, az egész polgári jog – és nem csupán a szerződési jog – reparatív szankciója, melynek célja a jogsérelmet okozó magatartás folytán előállott helyzet *ex tunc* hatályú megszüntetése.

Csak röviden szeretnénk utalni e helyütt az érvénytelenség jogpolitikájára, ill. ezzel összefüggésben az érvénytelenség szankcióként történő megközelítésére. Az érvénytelenség fő jogpolitikai célja, hogy az érvénytelen szerződésből eredő joghatások beállításának megtagadása vagy a célzott joghatás nemkívánatos voltának elhárítása útján megakadályozza nemkívánatos társadalmi viszo-

[19] Kaser, 1977, 107 sk. Vö. Kaser – Hackl, *i. m.*, 42³³, ahol azt olvashatjuk, hogy az *in integrum restitutio* esetében: „nicht um eine Vernichtung des Erwerbsaktes oder seiner Rechtsentwicklung, sondern um Rückabwicklung”.

[20] Pólay, 1988, 179. Abban ugyanakkor föltétlenül egyetérthetünk Pólayval, hogy ez a körülmény korántsem a tartalmi szimplifikáció – a vulgarizálódás miatti egyszerűsítés – eredménye volt a posztklasszikus római jogban (miként azt Schulz látja; a német romanista nézetének beható kritikai ismertetésére nézve ld. Pólay: *id. h.*). Az *in integrum restitutio* kérdésköréhez a posztklasszikus korra nézve ld. Levy, 1951, 360 skk.

[21] Ptk. 84. § (1) bek. d) pont.

[22] Ptk. 355. § (1) bek.

nyok létrejöttét.^[23] Az érvénytelenség Asztalos László megfogalmazásában „általános jogviszonykeletkezési szankció”.^[24] Az érvénytelenség a jogügylettel elérni kívánt joghatásnak az ügylet valamely fogyatékosága miatti megtagadását jelenti, ugyanis a jogrend az érvénytelen szerződéshez nem fűzi a szándékolt joghatást. Ebben az értelemben pedig az érvénytelenség egy objektív, a felek felróható magatartásától függetlenül beálló, preventív szankció, melynek elsődleges célja annak megakadályozása, hogy valamilyen komoly érdeksérelemmel járó jogviszony jöjjön létre.^[25]

Mint arra Asztalos igen szemléletesen és helyesen rámutatott, az érvénytelenség elsődleges, preventív szankció, melyhez másodlagos jogkövetkezmények kapcsolódnak.^[26] Az objektív alapszankció az érvénytelenség jogintézményének fő jogpolitikai céljához igazodik, így nem más, mint a célzott ügyleti joghatások beállításának megakadályozása. A másodlagos jogkövetkezmények – így pl. az eredeti állapot helyreállítása – pedig konkretizálják az elsődleges szankció tartalmát. Az érvénytelenségi alapszankció fő tartalma: a generális, megelőző jelleg a másodlagos szankcióban realizálódik – speciálpreventív jelleggel. Persze kétségtelen, hogy mind a gyakorlatban, mind pedig az elméletben elmosódik a határ az érvénytelenség mint alapszankció és a hozzá fűződő másodlagos jogkövetkezmények között.^[27]

A semmis szerződésből kontraktuális joghatás elvben nem származhat; hangsúlyozzuk ugyanakkor, hogy ez az adott jogrendszeről függ, mert míg a szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményei pl. a német polgári jogban extrakontraktuális jogkövetkezmények (hiszen a szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményeként a német jogban, mint látni fogjuk, a jogalap nélküli gazdagodás szabályai alkalmazandók), addig ezek a magyar polgári jog szerint ezek kontraktuális jogkövetkezmények. Az érvénytelen szerződés ugyanis

[23] Maga az érvénytelenség ehhez a jogpolitikai célhoz igazodik. Az a tétel ugyanakkor, amely szerint az érvénytelenség célja valamennyi esetben a joghatások beállításának megakadályozása, nem minden vonatkozásban helytálló. Asztalos László helyesen mutat rá arra, hogy ez a tétel – az általa használt terminológiával élve – csak az ún. „mozgás nélküli jogviszonyokra” áll feltétel nélkül. Ha ugyanis az érvénytelen jogviszonykeletkezést követően mozgás (teljesítés) történt, akkor nem kizárólagos a célzott joghatások beállításának megakadályozása. A magyar polgári jog ismeri az *ex nunc* hatályú érvénytelenséget is, amikor is a bíróság – az 1959. évi Ptk. (237. § [2] bek.) szóhasználatával élve – „hatályossá nyilvánítja” a szerződést. Ez a „hatályban tartás” adott esetben végleges is lehet, ekkor pedig a bíróság nem a célzott joghatás beállításának és a jogviszony létrejöttének megtagadását éri el. (Asztalos, 1966, 178.) Weiss is utal arra, hogy a bírónak az 1959. évi Ptk. 237. § (3) bekezdésén alapuló rendelkezése általában nem szankció. (Weiss, 1969, 449.) Az egész problémához ld. pl. Kovács, 1988, legújabbán pedig Kiss-Sándor, 2008, 392 skk.

[24] Asztalos, *i. m.*, 181.

[25] Ld. ehhez Asztalos, *i. m.*, 177 skk. Vö. Bíró - Lenkovic, 1998, 123. Ld. még Eörsi, 1980, 110. Ez a nézet azonban vitatott. Földi nem tudja osztani az Asztalos-féle tézist, és úgy véli, hogy bár az érvénytelenség gyakran valóban szankcióként viselkedik, ez korántsem szükségszerű; ez utóbbira a szerző példaként a tévedést, valamint a cselekvőképtelen személyek jogügyleteit említi. (Földi, 2001b, 86.)

[26] Asztalos, *i. m.*, 177.

[27] Ennek okát Asztalos abban látja, hogy az érvénytelenség rendszerint a már teljesített szerződésekkel kapcsolatban merül fel. (Asztalos, *i. m.*, 177.)

létrejött, bár annak alapján nem követelhető teljesítés (hiszen az ügylet a célzott joghatásokat nem válthatja ki), de az esetlegesen nyújtott szolgáltatás elméletileg jogalap nélküli és visszakövetelhető – ugyanakkor a magyar jog szerint önálló szankciórendszer keretében, speciális szabályok alapján.

Az eredeti állapot helyreállítása a szerződés érvénytelenségének elsődleges jogkövetkezménye, célja – Weiss Emília szavaival – „az érvénytelenségi hibában szenvedő szerződés visszaható hatályú felszámolása”.^[28] A törvény az érvénytelenség jogkövetkezményei közül első helyen említi, ami arra utal, hogy a hatályos Ptk. az érvénytelen szerződés *ex tunc* hatályú megszüntetését tartja leginkább kívánatosnak. Ha a bíróság megállapítja a szerződés érvénytelenségét, ezzel deklarálja egy jogviszony jogrendbe ütközését, célja pedig a sérelmes helyzet megszüntetése, és ennek elsődleges módja az, hogy felbontja a jogellenes ok alapján létrejött jogviszonyt, vagyis helyreállítja az eredeti állapotot.

Az *in integrum restitutio* objektív szankció; az eredeti állapot helyreállítása körében így nincs jelentősége annak, hogy a felek a szerződéskötés során milyen gondossággal jártak el. Úgyszintén nincs jelentősége annak, hogy a felek által kötött szerződés feltételesen vagy feltétlenül érvénytelen-e. A Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása szerint az eredeti állapot helyreállítása független a felek jóvagy rosszhiszeműségétől. Mindegyik fél köteles azt kiadni, amihez az érvénytelen szerződés alapján jutott; olyan helyzetet kell teremteni, mintha a felek a szerződést meg sem kötötték volna.^[29] Ez legtöbbször a vagyoni előny természetben történő kiadását jelenti, de lehet értékbeli restitúció is. Általában azt mondhatjuk, hogy ha a természetbeni visszatérítés valamilyen okból nem volna lehetséges (mert pl. a dolog időközben elpusztult), a szerződés érvénytelensége miatt visszaszolgáltatásra kötelezett a kapott szolgáltatás pénzbeli ellenértékét köteles megtéríteni (pénzbeli vagy értékbeli restitúció).^[30]

Csak röviden utalunk arra, hogy az „eredeti állapot helyreállítása” kifejezés használata elméleti szempontból meglehetősen problematikus. A pénzbeli ellenérték megtérítése ugyanis a szó tulajdonképpeni értelmében nem állítja helyre az eredeti állapotot. Az értékbeli restitúció elméleti problémája az, hogy, szemben a természetbeni restitúcióval, valójában nem valósítja meg a szerződéskötés előtt fennállott helyzet visszaállítását, az ugyanis (a szó szoros értelmében) csak a természetbeni restitúció útján lehetséges.

Ha a szerződés érvénytelen – szemben a Ptk. hatályba lépését megelőző szokásjoggal, amely részben jogalap nélküli gazdagodás címén rendezte a felek jogviszonyát^[31] – elsődleges jogkövetkezményként nem a jogalap nélküli gazdagodás szabályainak alkalmazása, hanem az eredeti állapot helyreállítása jöhet

[28] Weiss, *i. m.*, 411.

[29] Ld. a Legfelsőbb Bíróság 32. PK. állásfoglalását.

[30] Világhy – Eörsi, 1962, 214.

[31] Az érvénytelen szerződés és a jogalap nélküli gazdagodás viszonyához – az egyes külföldi jogok megoldására is figyelemmel – ld. Vékás, 2002, 289 skk., itt 290.

szóba. A Ptk. nem tartalmaz kifejezett rendelkezést arra az esetre, ha valamely többlet tényállás merülne fel. A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 32. sz. állásfoglalása is csak annyit mond, hogy a szerződés érvénytelensége esetén a szerződéskötés előtt fennállott helyzet rendezésére a Ptk. 237. szakaszában foglaltak irányadók, a többlet tényállásból adódó jogviták rendezésére a törvény megfelelő szabályait kell alkalmazni.

Kérdésünk éppen abban áll, hogy melyek ezek a szabályok. Az állásfoglalás ugyanis nem nyújt kellő útmutatást a jogalkalmazó számára, mivel nem elég kimondani azt, hogy a felek mindazt kötelesek kiadni, amihez az érvénytelen szerződés alapján jutottak. Weiss Emília már 1969-ben rámutatott arra, hogy ez a felfogás túlságosan leegyszerűsített, ugyanis az érvénytelen szerződés teljesítése és a teljesítés bírói határozattal való visszaitélése között hosszabb idő telhet el, amely alatt a szolgáltatott dologból hasznok származhatnak, de az is előfordulhat, hogy a tárgy fenntartása, rendeltetésszerű használata költségeket, beruházásokat igényel.^[32] Az eredeti állapot helyreállítása során tehát ezeket a szempontokat is figyelembe kell venni. A többlettényállásból adódó kérdések rendezésére – törvényi rendelkezés hiányában – analógia útján a polgári jog más szabályainak alkalmazására kényszerülünk. A következő lehetőségek merülnek föl.^[33]

A jogalap nélküli gazdagodás szabályainak alkalmazása, hiszen a szerződés érvénytelensége miatt nem keletkezett jogalap a teljesítéshez; más szavakkal élve a semmisség – a teljesítés vonatkozásában – kihúzza a jogalapot a szolgáltatás megtartása alól.^[34] A jogalap nélküli gazdagodás szabályainak alkalmazását azonban Weiss Emília nem tartja szerencsésnek, mert az érvénytelen szerződés alapján keletkezett visszatérítési kötelezettség minden, a felek által teljesített szolgáltatásra kiterjed, míg a magyar polgári jogban jogalap nélküli gazdagodásnál a visszatérítési kötelezettség általában nem terjed ki arra, amitől a gazdagodó a visszakövetelés előtt elesett (Ptk. 361. § [2] bek.). Ettől a körülménytől viszont az érvénytelenség miatt az eredeti állapot helyreállítására irányuló kötelezettség független. Ez a körülmény viszont véleményünk szerint nem immanens kritériuma a jogalap nélküli gazdagodásnak, tehát – bár hatályos jogunkban a magyar polgári jog említett megoldása miatt valóban aggályos lenne a jogalap nélküli gazdagodás többlet tényállás esetén történő alkalmazása – a jogi szabályozás eme sajátossága nem zárja ki elméletileg is a jogalap nélküli gazdagodás szabályainak alkalmazását.

A felelős őrzés szabályainak alkalmazása, a szolgáltatott dolog őrzésére tekintettel. Ez a megoldás azonban több szempontból is aggályos; egyrészt azért, mert a felelős őrző más érdekében tartja magánál a dolgot, míg ez az érvény-

[32] Weiss, *i. m.*, 454.

[33] Az alábbiakban kifejtett gondolatmenet bizonyos részben Weiss Emília imponáló fejtegetésére támaszkodik. (Weiss, *i. m.*, 454skk.)

[34] Asztalos, *i. m.*, 209. ekként igazolja a jogalap nélküli gazdagodás alkalmazásának elméletileg helyes voltát az *in integrum restitutio* körében.

telen szerződés alapján szolgáltatott dolog vonatkozásában nem mondható el. Másrészt a felelős őrzés szabályainak alkalmazására akkor kerülhet sor, ha az őrző az idegen dolgot anélkül tartja magánál, hogy arra külön jogviszonynál fogva jogosult vagy kötelezett volna. Az érvénytelen szerződés azonban jogviszonyt keletkeztet, melynek felbontására utóbb sor kerül ugyan, de a felek által kötött kontraktus a külvilág irányában mégis látszólag érvényes szerződésként funkcionál, és úgy tűnik, hogy a felek külön jogosultak vagy kötelezettek a dolog őrzésére a szerződés alapján.

Szóba kerülhet még elvben a jogalap nélküli birtoklás szabályainak alkalmazása is, hiszen az a fél, akinek részére az érvénytelen szerződés alapján teljesítettek, voltaképpen jogalap nélkül tartja magánál a dolgot; a szolgáltatás átvételétől annak visszaadásáig a jogalap nélküli birtokló helyzetében van, aki bizonyos körben igényt tarthat a dologra fordított költségeinek megtérítésére, és felel a dolgot ért károkért is. Ebben a körben viszont – az eltérő jogkövetkezményekre tekintettel – komoly jelentősége van az érvénytelen ügylet alapján birtokló fél jó- vagy rosszhiszeműségének. A Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása tehát ebben a tekintetben nem alkalmazható, hiszen nem veszi figyelembe az eredeti állapot helyreállítása és a jogalap nélküli birtoklás kapcsolatát.

A jogalap nélküli birtoklás szabályainak alkalmazására hívja fel a figyelmet Harmathy Attila is, aki úgy véli, hogy a szerződés érvénytelensége folytán a félnek nincs jogalapja arra, hogy a szolgáltatott dolgot birtokában tartsa; ilyen esetben a gyümölcsök kérdésében a jogalap nélküli birtoklás szabályait kell alkalmazni, és a költségek tekintetében is a jogalap nélküli birtoklás a kiindulási alap.^[35] Ebben az esetben viszont – az eltérő jogkövetkezményekre tekintettel – figyelembe kell venni a birtokló fél jó- vagy rosszhiszeműségét (amely körülménytől az *in integrum restitutio* mint objektív jogkövetkezmény független).

A következőkben részletesebben csak az eredeti állapot helyreállításának a jogalap nélküli gazdagodáshoz való viszonyával foglalkozunk.

Miként arra Harmathy rámutat, az eredeti állapot helyreállítása és a polgári jog más, ebben a körben alkalmazott jogintézményeinek (pl. jogalap nélküli gazdagodás) egymáshoz való viszonya egyelőre még nem tekinthető teljesen tisztázottnak.^[36] A két jogintézmény kapcsolatát és hazai felfogását szemléletesen fejtette ki Nizsalovszky Endre, aki úgy vélte, hogy míg a jogalap nélküli gazdagodásnál a jog a gazdagodó felet helyezi korábbi helyzetbe, addig az érvénytelenségnél külön szabályként kiépített eredeti állapot helyreállításával annál a félnél akarja a kiinduló állapotot elérni, aki az érvénytelen szerződés alapján valamilyen szolgáltatást nyújtott.^[37]

Ezt a felfogást valósítja meg a hatályos Ptk. is, amely viszont jelenleg egyetlen rendelkezésében sem tesz említést az érvénytelenség és a jogalap nélküli gazda-

[35] Harmathy, 2004, 634.

[36] Harmathy, *i. m.*, 633.

[37] Nizsalovszky, 1933, 31.

godás kapcsolatáról. Weiss Emília már 1969-ben rámutatott arra, hogy szükséges a két jogintézményt kapcsolatba hozni,^[38] még akkor is, ha az érvénytelenség jogkövetkezményeit rendező szabályok rendszerét nem a jogalap nélküli gazdagodásra kívánjuk felépíteni. Az esetleges többlettényállás rendezése ugyanis szükségessé teheti a jogalap nélküli gazdagodásra vonatkozó rendelkezések figyelembevételét.

A német polgári jog, amely szerint az érvénytelen szerződés alapján nyújtott teljesítés jogalap nélküli gazdagodás^[39] címén (tehát kvázikontraktuális alapon) követelhető vissza. A hazai szakirodalomban újabban Vékás mutat rá arra, hogy a német jogban a tulajdonátruházási rendszer konstrukciója miatt megkerülhetetlenül szükség van a jogalap nélküli gazdagodás szabályainak alkalmazására az érvénytelen szerződés alapján bekövetkezett vagyoni helyzet rendezéséhez.^[40] Ez a konstrukció elvi alapon elfogadható, logikus^[41] és egyszerű megoldás.

A magyar polgári jog azonban ilyen esetben elsődlegesen a szerződési jog keretében, az eredeti állapot helyreállítása mint sajátos és elsődleges érvénytelenségi jogkövetkezmény útján oldja meg a kérdést, önálló elvi alapokra helyezve és speciális szankciós rendszerbe ágyazva az eredeti állapot helyreállításának jogkövetkezményét. A magyar szerződési jog tehát az *in integrum restitutió*t tekinti elsődleges jogkövetkezménynek, és – bár támadhatatlan álláspont, miszerint az érvénytelen kontraktus alapján nyújtott szolgáltatás elméletileg jogalap nélküli –, mivel a Ptk. a szerződés érvénytelenségének általános jogkövetkezményeként a restitúciót jelöli meg, ill. a szerződés érvénytelenségének és az érvénytelenség jogkövetkezményeinek *sui generis* rendszerét építi ki, a jogalap nélküli gazdagodás szabályai a szerződés érvénytelensége körében elsődlegesen nem, csupán szubszidiárius jelleggel kerül(het)nek alkalmazásra.

Újabban Vékás mutat rá arra, hogy a jogalap nélküli gazdagodás elvei szerint a mainál adekvátabb szabályozás adható az érvénytelen szerződés jogkövetkezményeinek levonására irreverzibilis szolgáltatás esetén.^[42] Az új Ptk. *Koncepció*ja is – amely részben új alapokra kívánta helyezni az érvénytelenség szabályait mind az érvénytelenségi okok, mind pedig az érvénytelenségi jogkövetkezmények tekintetében – igen helyesen, kifejezetten a jogalap nélküli gazdagodás elvei szerint kívánta rendezni az érvénytelen szerződés jogkövetkezményeit, amennyiben az eredeti állapot nem állítható helyre. A *Koncepció* szerint a pénzszolgáltatás visszafizetését a jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint ítélné meg a bíróság.^[43] A *Szakértői Javaslat* pedig – amely leszögezi azt a fontos tételt,

[38] Weiss, *i. m.*, 454.

[39] A jogalap nélküli gazdagodás kérdésköréhez a német jogra nézve ld. újabban Schermaier, 2005, 145-171.

[40] Vékás, 2002, 300.

[41] Vékás is „önmagában logikus, zárt jogi megoldásnak” minősíti a német polgári jog konstrukcióját. (Vékás, *i. m.*, 302.)

[42] Ld. Vékás, *i. m.*, 307.

[43] *Koncepció* (id.), 87.

miszerint a bíróság az érvénytelenség jogkövetkezményeit a fél kérelmétől eltérően is megállapíthatja, nem alkalmazhat azonban olyan megoldást, amely ellen mindegyik fél tiltakozik^[44] – egyértelművé teszi, hogy az eredeti állapot helyreállítása csak természetben történhet;^[45] ha viszont a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet természetben nem lehet visszaállítani, a *Javaslat* szerint a bíróság elrendeli az ellenszolgáltatás nélkül maradt szolgáltatás ellenértékének pénzbeli megtérítését.^[46] A 2009. évben elfogadott, de hatályba nem léptetett Ptk. magáévá tette ezt a felfogást, kifejezetten rögzítve, hogy az érvénytelenség további jogkövetkezményeit a bíróság csak a fél erre irányuló kérelme alapján és az elévülés, ill. elbirtoklás határai között alkalmazza,^[47] ill. ha a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet természetben nem lehet vagy nem célszerű visszaállítani, a bíróság elrendeli az ellenszolgáltatás nélkül maradt szolgáltatás ellenértékének pénzbeli megtérítését,^[48] valamint többlettényállás (járulékos igény) esetén kifejezetten alkalmazni rendelte a jogalap nélküli gazdagodás szabályait.^[49] Mindez jóval disztingváltabb és kifinomultabb szabályozást jelentett volna a jelenleg még hatályos törvényben foglaltakhoz képest.

Hatályos polgári jogunk szerint tehát nem sorolható a tartozatlan fizetés, és így a jogalap nélküli gazdagodás körébe az az eset, ha valaki érvénytelen szerződés alapján teljesít. A magyar polgári jog ugyanis külön szankciós rendszer formájában: az érvénytelenség (mint jogalap) és az eredeti állapot helyreállítása (mint érvénytelenségi jogkövetkezmény) útján oldja meg a kérdést. A jogirodalom, így pl. Eörsi is elismeri, hogy az ilyen teljesítés jogalap nélküli, de a visszatérítési igényre nem a jogalap nélküli gazdagodás szabályait, hanem a szerződés érvénytelenségére vonatkozó törvényi rendelkezéseket kell alkalmazni.^[50] Az 1959. évi Ptk. *sui generis* szankciós rendszer formájában: az érvénytelenség (mint jogalap) és az eredeti állapot helyreállítása (mint érvénytelenségi jogkövetkezmény) útján oldja meg a problémát, és az érvénytelenségi szabályokat nem hozza kapcsolatba a jogalap nélküli gazdagodás szabályaival, így azok – közvetlenül – nem alkalmazhatók az érvénytelen szerződés jogkövetkezményeként a jelenleg még hatályos szabályozás szerint. Vékás javaslatának^[51] elfogadásával viszont a 2009. évi Ptk. 5:89. §-ának (1) bekezdése egyrészt a bírói gyakorlatban (ld. a Legfelsőbb Bíróság PK 32. sz. állásfoglalását) már kialakított megoldást emelve törvényi szintre, az érvénytelen szerződés jogkövetkezményeivel nem orvosolt gazdagodás megtérítésére rendelte volna alkalmazni a jogalap nélküli

[44] Vékás, 2008, 788 (5:82. § [3]).

[45] Vékás, 2008, 790.

[46] Vékás, 2008, 791 (5:85. § [1]).

[47] Ld. a 2009. évi Ptk. 5:85. § (1) bekezdésének második mondatát.

[48] Ld. a 2009. évi Ptk. 5:87. §-ának (2) bekezdését.

[49] Ld. a 2009. évi Ptk. 5:89. §-ának (1) bekezdését. Az egész problémakörhöz ld. legújabban Darázs, 2009, 274 skk.

[50] Eörsi, 1980, 320.

[51] Vékás, 2008, 791 sk.

gazdagodás szabályait, másrészt pedig a bírói hatályossá nyilvánítás sokszor és erőtejesen támadott, dogmatikailag valóban tarthatatlan konstrukciója helyett a 2009-ben elfogadott kódex 5:87. §-ának (2) bekezdése az ellenszolgáltatás nélkül maradt szolgáltatás ellenértékének pénzbeli megtérítését rendelte volna el arra az esetre, ha a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet természetben nem lehet visszaállítani. Az eredeti állapot helyreállítására, ill. az alaptalan gazdagodás pénzbeli megtérítésére vonatkozó szabályok tervezetét a Vékás Lajos vezette Polgári Jogi Kodifikációs Főbizottság által 2011. december 16-án elfogadott javaslat 6:113sk. §§-ai tartalmazzák, az előzőekben idézett rendelkezésekkel megegyező tartalmú szabályozást kívánva nyújtani az érvénytelenség jogkövetkezményeire nézve.

III. EXKURZUS: *EX NUNC* HATÁLYÚ ÉRVÉNYTELENSÉG, A SZERZŐDÉS BÍRÓI „HATÁLYOSSÁ” NYILVÁNÍTÁSA A MAGYAR POLGÁRI JOGBAN

A hatályos magyar Ptk. úgy rendelkezik, hogy ha a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet nem lehet visszaállítani és az érvénytelenségi ok nem küszöbölhető ki, a bíróság a szerződést a határozathozatalig terjedő időre hatályossá nyilvánítja és rendelkezik az esetlegesen ellenszolgáltatás nélkül maradt szolgáltatás visszatérítéséről.^[52] Az alábbiakban a hivatkozott törvényhely^[53] szóhasználatához fűzött fenntartásainkat kívánjuk összefoglalni, csupán röviden, hiszen az új Ptk.-ból – az újabb fejlemények tükrében – a szerződés bírói hatályossá nyilvánításának konstrukciója várhatóan már ki fog maradni.

A magam részéről erősen kifogásolhatónak tartom a „hatályosság” terminus technicusnak e helyütt történő alkalmazását, ugyanis a hatályosság kérdése az általam használt szűkebb értelemben csak az ügylet érvényessége esetén vetődik föl (a hatályosság fogalmát tágabban vagy nem az érvényes jogügylet kontextusában értelmezve persze a szóhasználat nem tekinthető problemati-

[52] Ptk. 237. § (2) bek.

[53] Ld. még a gazdasági társaságokról szóló 2006. évi IV. törvény 12. § (5) bekezdését, amely, összhangban a Ptk. hivatkozott rendelkezésével, úgy szól, hogy amennyiben a bíróság a társasági szerződés érvénytelenségét (amelyre speciális szabályok vonatkoznak a polgári jogi szerződésekhez képest a jogerős cégbejegyzést követően) megállapítja, felhívja a társaság tagjait – feltéve, hogy ez lehetséges – az érvénytelenség (helyesebben: az érvénytelenségi ok) kiküszöbölésére. Amennyiben erre nincsen mód, a bíróság a hivatkozott bekezdés szerint a társasági szerződést a határozatában megjelölt időpontig hatályossá nyilvánítja, és egyidejűleg, szűkség esetén, felhívja a cégbíróságot törvényességi felügyeleti eljárás lefolytatására. A „hatályossá nyilvánítást” mint a kényszermegoldásra alkalmazott kifejezést itt éppúgy nem tekintjük relevánsnak, miként a polgári jogi, még nem tisztázott állapotú szerződés „hatályossá nyilvánítását”, tekintettel az érvényesség kontextusában és egyben szűkebb értelemben koncipiált hatályosság konzekvensen képviselt koncepciójára. – A társasági szerződés érvénytelenségének speciális jellegéhez ld. a hazai jogirodalomból Sárközy, 2000, 705 skk.; Kisfaludi, 2007, 115 skk.

kusnak).^[54] Ebben az esetben viszont a szerződés csak a bírósági határozathozatal időpontjától kezdődő hatállyal minősül minden kétséget kizárólag, formai szempontból is érvénytelennek. A hatályosság értelmezésünk szerint ugyanis azt jelenti, hogy a joghatás kiváltására elvileg alkalmas szerződés ténylegesen is alkalmas joghatás kiváltására. A szűkebb értelemben koncipiált hatályosságnak tehát előfeltétele, hogy a szerződés joghatás kiváltására elvileg is alkalmas, azaz érvényes legyen. A „bírói érvényessé nyilvánítás” kifejezés azonban talán még inkább kifogásolható lenne, hiszen a szerződés a határozathozatal időpontjáig nem is tekinthető érvénytelennek, mert az érvénytelenség kérdésében a bíróság még nem döntött, így egyfajta bizonytalan, függő jogi helyzettel állunk szemben. Bizonyos azonban, hogy a szerződés a bírói döntés következtében joghatás kiváltására alkalmassá válik, és a törvényalkotó a „hatályosság” kifejezés használatával ezt a jogi helyzetet kívánta adekvát megjelöléssel illetni. Az általunk (és többnyire a Ptk. kötelmi jogi része által is!) képviselt hatályosság-konceptcióval azonban a terminus technicusnak a tényállásra történő alkalmazása nem egyeztethető össze.

Az érvénytelen jogügylet tehát a hatályosság fogalmának szűk értelmezése miatt nem lehet hatályos; ezért – mint arra Földi is helyesen rámutat – nem releváns, hogy a Ptk. szerint az érvénytelen szerződést a bíróság hatályossá nyilváníthatja. Földi szerint ebben az esetben *quasi contractus*ról lehet beszélni.^[55] A szerzőnek a tényállásra vonatkozó minősítését ugyanakkor a magam részéről némiképp kifogásolhatónak tartom; egyrészt azért, mert a *quasi contractus* elnevezés a tételes magyar polgári jog terminológiájától idegen, másrészt pedig azért, mert a római jogi kvázikontraktuális kötelek között hasonló tényállást nem találunk. Továbbá: jelen esetben létrejött a szerződés, ami joghatások kiváltására az érvénytelenség miatt nem alkalmas ugyan, de kvázikontraktuális tényállás esetén egyáltalán nem beszélhetünk szerződésről. A megállapítás mindezek ellenére is találó, hiszen valóban nincs érvényes szerződés, ennek ellenére a szerződésből a bírói döntés eredményeképpen bizonyos joghatások származnak; a joghatások beállása azonban nem a szerződés műértelemben vett hatályosságának következménye.

Ahelyett azonban, hogy további elméleti-dogmatikai fejtegetésekbe bocsátkoznánk, célszerűbbnek tűnik az alább említett gyakorlati megfontolások alapján elfogadni azt, hogy a szerződés a bírósági döntéssel kezdődő hatályú érvénytelenség esetén a bírói ítélet jogerőre emelkedéséig joghatást vált ki annak ellenére is, hogy az ügylet érvényességének kérdése még korántsem tisztázott. A magam részéről csatlakozom Weiss Emília ebben a tekintetben kifejtett álláspontjához, aki úgy véli, hogy „a bírói hatályossá nyilvánítás szükségmegoldás, amelyet az hívott életre, hogy az eredeti állapot valamilyen okból nem állítható

[54] A jogügyleti hatályosság fogalmának különböző értelmezéseire nézve ld. Földi, 1998; uő, 2001; uő, 2004; Bessenýó, 2001; uő, 2007; Siklósi, 2004; uő, 2008; uő, 2007.

[55] Földi, 2001b, 86.

helyre”.^[56] Ilyenkor a szerződés nem a megkötésének időpontjától kezdődő (*ex tunc*) hatállyal, hanem a bírósági döntéssel kezdődő (*ex nunc*) hatállyal minősül érvénytelennek,^[57] tehát függő jogi helyzet áll fenn a bírói döntés időpontjáig. Elképzelhető, hogy az eredeti állapot visszaállítása fizikai okokból nem lehetséges, de az is előfordulhat, hogy az *in integrum restitutio* jelentős vagy helyrehozhatatlan kárral járna, a dolog értékcsökkenését vonná maga után, tehát gazdaságilag, vagy a felek érdeke szempontjából célszerűtlen, ill. méltánytalan volna. Ezeket a szempontokat mérlegelve ilyen esetekben a bíróság a szerződést a határozathozatalig terjedő időre hatályossá nyilvánítja; a szerződés a határozathozatal időpontjától kezdődő hatállyal válik érvénytelenné; az érvénytelen szerződés alapján létrejött jogviszony *ex nunc* hatállyal szűnik meg, a bírósági döntés után minősül érvénytelennek a szerződés.

Az *ex nunc* hatályú érvénytelenség tipikus példája a magyar polgári jogban a kontárszerződés alapján létrejött jogi helyzet rendezése. Az iparosok tevékenységet csak engedély birtokában végezhetnek, a szükséges engedély hiányában a szerződés (kontárszerződés) mint jogszabályba ütköző szerződés semmisnek minősül.^[58] Így pl. jogszabályba ütközik és ezért semmis az a szerződés, amelyet iparjogosítványhoz kötött építőipari munka teljesítésére anélkül köt a vállalkozó, hogy iparjogosítvánnyal rendelkezne.^[59] Ha azonban a kontár a munkát elvégezte, az eredeti állapotot nem lehet (vagy legalábbis célszerűtlen volna) helyreállítani, és az érvénytelenség orvoslására sincs mód. Ilyenkor az lehet az egyetlen megoldás, hogy a bíróság a szerződést a határozathozatalig terjedő időre hatályossá nyilvánítja és elszámol a felek között (így döntött a Legfelsőbb Bíróság a fent idézett esetben is), mégpedig oly módon, hogy a kontár megkapja munkája ellenértékét. A munka kijavítását azonban nem lehet követelni, hiszen a jogosult kijavítási igényt csak az érvényes szerződés hibás teljesítése esetén érvényesíthet, a kontárszerződés viszont érvénytelen, így szerződésszegésen (hibás teljesítésen) alapuló igényt (szavatossági igényt) a kontárszerződés alapján nem lehet érvényesíteni. A hiba elszámolására a kártérítés körében kerülhet sor; ilyenkor ugyanis az érvénytelen szerződéshez kapcsolódó többlet tényállásról (károkozás) van szó. A kártérítés jogalapja nem a hibás teljesítés (hiszen a szerződés érvénytelen), hanem a szerződésen kívüli károkozás (hiszen az érvénytelen szerződés alapján nem keletkezett jogalap a teljesítéshez).

[56] Weiss, *i. m.*, 428

[57] Szándékosan tartózkodom „az érvénytelenné válás” kifejezés használatától, hiszen egyrészt az eredetileg érvényes jogügylet nézetem utóbb nem válhat érvénytelenné (vö. Siklósi, 2004, 73–111.; uő, 2008, 353–376; uő, 2007, 341–368.), másrészt pedig jelen esetben a jogügylet érvényessége a bírósági határozat jogerőre emelkedéséig egyébként sem tisztázott, így még akkor sem lehetne érvénytelenné válásról beszélni, ha elismernénk az utólagos érvénytelenség dogmatikai kategóriájának létjogosultságát.

[58] Ptk. 200. § (2) bek.

[59] BH 1978. 72.

A bírói hatályossá nyilvánítás sokszor és erőtejesen támadott, dogmatikailag valóban nehezen védhető konstrukciója helyett a 2009-ben elfogadott kódex 5:87. §-ának (2) bekezdése az ellenszolgáltatás nélkül maradt szolgáltatás ellenértékének pénzbeli megtérítését rendelte volna el arra az esetre, ha a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet természetben nem lehet visszaállítani.

IRODALOM

- Asztalos László (1966): *A polgári jogi szankció*. Budapest.
- Benedek Ferenc (1995): *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog*. 2. kiad. Pécs.
- Bessený András (2001): A jogügyletek érvényessége és hatályossága – Egy civilisztikai (ál?)probléma margójára. In: *Jura*, 2. 5–18.
- Bessený András (2007): A jog léte, avagy a lét(ezés) a jogban. In: *Jura*, 1. 11–40.
- Darázs Lénárd (2009): *A kartellek semmissége*. Budapest.
- Eörsi Gyula (1980): *Kötelmi jog. Általános rész*. Budapest.
- Földi András (1998): Érvényesség és hatályosság a végrendeleteknél. In: *Közjegyzők Közlönye*, 2. 7–8.
- Földi András (2001a) Zur Frage der Gültigkeit und der Wirksamkeit im modernen Zivilrecht. In: *Iura antiqua, iura moderna. Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag*. Hrsg. Hamza, Gábor et al. Dialóg, Pécs, (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata), 73–86.
- Földi András (2001b): *A jóhízeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*. (Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis, fasc. IX.), Budapest.
- Földi András (2005): Az „objektív jóhízeműség” olvasatai a padovai bona fides-konferencia aktáinak tükrében. In: *Acta Fac. Pol.-iur. Univ. Budapest 42.*, 223–237.
- Földi András (2007a): Il ruolo della buona fede oggettiva nell’esperienza giuridica storica e contemporanea. Atti del Convegno internazionale di studi in onore di Alberto Burdese (a cura di Luigi Garofalo), I–IV, Padova 2003. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Rom. Abt.* 124 (2007), 603–615.
- Földi András (2007b): Újabb észrevételek a bona fides dualizmusának kérdéséről. In: *Acta Fac. Pol.-iur. Univ. Budapest. 44.*, 123–143.
- Földi András (2010): Osservazioni intorno al c. d. dualismo della ‘bona fides’. In: *Studi in onore di Antonino Metro*, II, Milano, pp. 483–507.
- Földi András – Hamza Gábor (2011): *A római jog története és intézüciói*, 16. kiad. Budapest.
- Harmathy Attila (2004): A semmisség és a megtámadhatóság, In: Gellért Gy. (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. Budapest.
- Heumann, Hermann Gottlieb – Seckel, Emil (1971): *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, 11. kiad. Graz.
- Kaser, Max (1971): *Das römische Privatrecht*, I, 2. kiad. München.
- Kaser, Max (1977): Zur „in integrum restitutio”, besonders wegen „metus” und „dolus”. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 94.
- Kaser, Max – Hackl, Karl (1996): *Das römische Zivilprozessrecht*, 2. kiad. München.
- Kisfaludi András (2007): *Társasági jog*. Budapest.
- Kiss Gábor – Sándor István (2008): *A szerződések érvénytelensége*. Budapest.

- Kovács László (1988): A szerződéskötés előtt fennállott helyzet visszaállításának megoldatlan kérdései. In: *Magyar Jog* 3. 203–210.
- Kupisch, Berthold (1974): „*In integrum restitutio*“ und „*vindicatio utilis*“ bei Eigentumsübertragungen im klassischen römischen Recht, Berlin-New York.
- Kupisch, Berthold (1999): Conceptions de la restitution en droit romain classique, In: *Il contratto inadempnuto. Realtà e tradizione del diritto contrattuale europeo (a cura di L. Vacca)*. Torino.
- Kupisch, Berthold (2007): Überlegungen zum Metusrecht: Die „*actio quod metus causa*“ des klassischen römischen Rechts. In: *Festschrift für Bruno Huwiler zum 65. Geburtstag*. Bern.
- Lenel, Otto (1927): *Das Edictum perpetuum*, 3. kiad. Leipzig.
- Levy, Ernst (1951): Zur nachklassischen in integrum restitutio. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 68.
- Nizsalovszky Endre (1933): *Fogyatékos jogügyletek*, Különlenyomat a Magyar jogászegyleti értekezések és egyéb tanulmányok 1933. áprilisi számából. Budapest, 1–33.
- Pólay Elemér (1988): *A római jogászok gondolkodásmódja*. Budapest.
- Puchta, Georg Friedrich (1863): *Pandekten*, 9. kiad. Leipzig.
- Sárközy Tamás (2000): A „hibás” társaságról. In: *Magyar Jog*, 47. évf. 12. szám, 705–710.
- Schermaier, Martin Joseph (2005): „Bereicherung” und „rechtsgrundlose Leistung” im deutschen Recht. In: *Arricchimento ingiustificato e ripetizione dell'indebito (a cura di L. Vacca)*, Torino, 145–171.
- Siklósi Iván (2004): A jogügyleti hatályosság elméleti problematikája, különös tekintettel a végrendelet visszavonásának jogdogmatikai megítélésére. In: *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae*, 41. 73–111.
- Siklósi Iván (2007): Der Widerruf des Testaments aus der Sicht der Rechtsdogmatik und die Probleme der nachträglichen Ungültigkeit der Rechtsgeschäfte. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Iuridica*, 48, 341–368.
- Vékás Lajos (2002): Érvénytelen szerződés és jogalap nélküli gazdagodás, In: *Studia E. Weiss dedicata*, Budapest, 289–318.
- Vékás Lajos (szerk.) (2008): *Szakértői Javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez*, Budapest.
- Világhy Miklós – Eörsi Gyula (1962): *Magyar polgári jog*, I. Budapest.
- Weiss Emília (1969): *A szerződés érvénytelensége a polgári jogban*. Budapest.
- Windscheid, Bernhard – Kipp, Theodor (1906): *Lehrbuch des Pandektenrechts*, 9. kiad. Frankfurt am Main.